

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

На правах рукопису

ТРЕТЯК Наталія Іванівна

ВИХОВАННЯ У ШКОЛЯРІВ ПОЧУТТЯ ВЛАСНОЇ ГІДНОСТІ
В ПРОЦЕСІ СПІЛКУВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ І ВЧИТЕЛІВ

ІЗ.00.01 - теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1993

Аб. Л. О. О.

Робота виконана в Українському інституті підвищення кваліфікації керівних кадрів освіти.

Науковий керівник - доктор педагогічних наук,
професор М.Ю. КРАСОВИЦЬКИЙ

Офіційні опоненти - доктор педагогічних наук,
професор Н.Г. НИЧКАЛО
- кандидат педагогічних наук,
доцент В.М. ГОРОВЕНКО

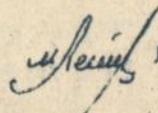
Провідна установа - Луганський педагогічний інститут.

Захист відбудеться " 2 " листопада 1993 року
о 15 годині на засіданні спеціалізованої ради Д ІІЗ.І5.01 в
Інституті педагогіки АПН України /252501, Київ, вул. Трьох-
святительська, 8/.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту
педагогіки АПН України.

Автореферат розісланий " 2 " листопада 1993 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

 Легкий М.П.

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00802565 (Q)

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Актуальність проблеми. Процес утворення суверенної демократичної Української держави породжує потребу в переоцінці суб'єктивного фактора в суспільному процесі, підвищенні відповідальності людини за наслідки своїх дій та вчинків, за оптимальне використання своїх можливостей. Тому оновлення суспільного життя неможливе без морального виховання людей. В умовах демократизації та гуманізації суспільних відносин людина опиняється в ситуації вибору, і саме ця обставина загострює проблему виховання почуття власної гідності громадянина, оскільки висір дій (вчинків) людине здійснює на основі свого почуття власної гідності. У зв'язку з цим дуже різноманітними стають сьогодні функції школи та вчителя. Як вони будуть виконані, в багатьох випадках залежить від взаємовідносин, які складаються у школі між педагогами та вихованцями.

Педагогічний процес ґрунтується на фундаменті стосунків, взаємодій вчителя з дітьми. Саме ці стосунки надають кожній педагогічній дії особистісний зміст, забарвлюють слово вчителя гаммою почуттів, без яких навчально-виховний процес ніколи не досягне серця дитини, її свідомості. Виховання незалежної, активної, але й високоморальної особистості неможливе без наявності в школі атмосфери взаємної довіри старших та молодших, учителів, учнів, батьків, дітей та педагогів. Надії на майбутнє, на прискорення демократичних перетворень суспільство пов'язує з утворенням національної школи України, в якій головним принципом діяльності має стати гуманізм. Про це свідчать основні положення "Концепції середньої загальноосвітньої школи України".

Але протягом тривалого часу школу розглядали тільки як джерело знань, "забуваючи" про те, що школа - це передусім люди

та відносин між людьми. Тому в останні роки проглядається тенденція зниження взаємоповаги і взаєморозуміння вихованців та педагогів, що є наслідком різкого падіння культури спілкування у шкільному середовищі та в суспільстві в цілому. Однією з причин цього явища можна назвати недооцінку педагогами-практиками культури педагогічного спілкування як фактора розвитку, виховання та самовиховання особистості.

Аналіз життя сучасної школи показує, що у галузі культури педагогічного спілкування не все гарезд. Нерідко грубість педагогів у спілкуванні з вихованцями переважає тактовність, крикливість та роздратованість - спокійну увагу та витримку, прагнення створити вихованця зручним для розоти з ним - схання зрозуміти дитину. І знов-таки однією з причин такого стану, на наш погляд, є некомпетентність учителя у галузі культури педагогічного спілкування. Низька культура спілкування призводить до розвитку в школярів ряду негативних моральних якостей, в тому числі, пристосовництва, срутальності, егоїзму, цинізму. Так, нині для багатьох дітей і підлітків головною цінністю стали гроші, в ідеалом - воякичне недлюдина, більшість суперечок вирішується "методом кулака", розповсюджується дитячий рекет, катастрофічно швидко йде процес духовного зубожіння, діти, як правило, не зміють слухати і чути іншу лядину, співпереживати їй, їм нецікаві туроти та біль інших. Звідси відсутність у багатьох випускників шкіл таких моральних особистісних якостей, як жель, співчуття, чуйність, довірливість, почуття гласної гідності, але багатьом властиві сзавід свідальність, душевна глухота, робська психологія, лицемірство, жадісність.

Ми бачимо, що проблема культури спілкування вчителя та учня у сучасній школі не лише не вирішена, а стала ще більше

гострою.

Культура спілкування та її вплив на розвиток моральних якостей особистості вихованця - проблема комплексна. Дослідженнями в галузі культури спілкування займаються педагоги, психологи, філософи. Загальні науково-теоретичні основи культури спілкування розроблені класиками світової і вітчизняної педагогічної науки Я.А.Коменським, Дж.Локком, Ж.-І.Руссо, Я.Корчаком, О.В.Духновичем, Є.П.Дозинським, М.І.Пироговим, С.В.Русовою, К.Д.Ушинським, С.Т.Шацьким, а також А.С.Мекаренком та В.О.Сухомлинським. Деякі сторони проблеми знайшли відображення у роботах сучасних науковців: Є.С.Бєрезняка, В.О.Білоусової, В.М.Горюченко, О.В.Киричука, М.Ю.Кресовицького, Н.Г.Ничкало, І.О.Синиці, та інших українських педагогів і психологів, російських учених О.О.Бодельова, О.Ю.Гордіна, В.Б.Дєбровича, О.О.Леонтєєва, О.В.Мудрика, В.О.Кан-Каліка, білоруського психолога Я.Л.Коломінського та інших.

Питання зв'язку культури спілкування з вихованням особистих якостей дитини знайшли відображення у народній педагогіці та висвітлені у працях Н.В.Лутикової, К.М.Левітєна, Т.М.Мальковської, В.О.Сухомлинського, Т.І.Шамової. Ці та вищезгадані вчені вказували на виховну роль культури спілкування вчителя та учня. У їх дослідженнях висвітлена роль учителя, вихователя у формуванні та розвитку таких якостей особистості, як уміння співчувати, співпереживати, чи, навпаки, бути бездушним, егоїстичним.

Але аналіз наукових робіт та наші спостереження свідчать, що проблема виховання почуття власної гідності дитини за допомогою культури спілкування, наукове обґрунтування шляхів і умов

її реалізації ще не знайшли належного розв'язання у педагогічній науці.

Браховуючи актуальність цієї проблеми для освіти і суспільства в цілому, нами обрана така тема дисертаційного дослідження: "Виховання у школярів почуття власної гідності в процесі спілкування старшокласників і вчителів".

Об'єктом дослідження є спілкування вчителів та учнів у навчально-виховному процесі.

Предмет дослідження - виховання почуття власної гідності школярів на основі культури спілкування.

Мета дослідження: розробити, теоретично осунтувати та експериментально перевірити шляхи і умови удосконалення культури спілкування вчителів та учнів як фактора виховання почуття власної гідності школярів.

Гіпотеза. Якщо виховання моральних якостей особистості здійснюється в процесі спілкування, то підвищення культури педагогічного спілкування суттєво впливає на виховання почуття власної гідності школярів.

Поставлена мета і висунута гіпотеза зумовили такі завдання:

- вивчити висвітлення проблеми в педагогічній літературі і її стан у практиці сучасної школи;
- конкретизувати сутність понять "почуття власної гідності" і "культура педагогічного спілкування", виявити рівні сформованості культури педагогічного спілкування і почуття власної гідності учнів;
- теоретично та експериментально довести взаємозв'язок між вихованням почуття власної гідності та культурою педагогічного спілкування;
- визначити і перевірити експериментально шляхи удосконалення культури педагогічного спілкування як фактора виховання почуття власної гідності;

-виявити та впровадити у практику роботи шкіл педагогічні умови ефективності культури спілкування вчителя та учня як фактора виховання у школярів почуття власної гідності;

-розробити методичні рекомендації по використанню виховних можливостей культури педагогічного спілкування для виховання у школярів почуття власної гідності.

Методологічною основою дослідження є філософські положення про роль міжособистісних відносин у моральному становленні особистості, про фактори формування особистості, положення про роль педагога у становленні особистості школяра, сучасні психолого-педагогічні концепції виховання особистості на основі принципів гуманізму, демократії та загальнолюдських цінностей.

При вирішуванні поставлених завдань використався комплекс методів, які доповнюють та коригують один одного. В основу дослідження покладено педагогічний експеримент, перед яким проведено теоретичний вислід небутих неродної педагогіки, психолого-педагогічної та філософської літератури з проблеми дослідження, узагальнено спостереження за характером спілкування вчителів та учнів у школах м.Свердловська Луганської області, проанкетовано учнів з метою вивчення культури педагогічного спілкування з ними, інтерв'ювано людей різного віку та соціального стану з питання визначення поняття та критеріїв формування почуття власної гідності, створено педагогічні ситуації з метою вивчення рівня сформованості почуття власної гідності, проанкетовано педагогів шкіл України з проблеми: "Культура спілкування вчителя та учня", цілеспрямовано спостереження за учнями у процесі навчальної та суспільно корисної праці. У дослідно-експериментальній роботі взяли участь близько двох тисяч школярів 8-11 класів загальноосвітніх шкіл м.Свердловська та України.

495 педагогів, понад 1300 батьків.

Дослідження здійснювалось у три етапи:

I етап (1987-1989рр.), Вивчення теоретичних основ, аналіз та узагальнення особистого та колективного досвіду роботи у школах з обраної нами проблеми, Висування робочої гіпотези та розробка програми експерименту.

II етап (1989-1990рр.), Проведення констатуючого експерименту по виявленню рівня знань та вмінь педагогів у галузі використання культури педагогічного спілкування як фактора формування особистості.

III етап (1990-1992рр.), Реалізація програми формуючого експерименту, узагальнення та оформлення результатів дослідження.

Наукове новизне дослідження полягає в обґрунтуванні і експериментальній перевірці педагогічних умов, які забезпечують виховання у школярів почуття власної гідності у процесі спілкування учнів та педагогів; виявленні зв'язності виховання почуття власної гідності від культури педагогічного спілкування.

Теоретична значущість дослідження полягає у визначенні критеріїв сформованості культури спілкування вчителя та учня і критеріїв розвитку почуття власної гідності школярів, уточненні понять "почуття власної гідності" та "культура педагогічного спілкування", обґрунтуванні умов, що сприяють вихованню почуття власної гідності школярів у процесі спілкування.

Практичне значущість дослідження полягає у розробці методичних рекомендацій для керівників шкіл по впровадженню у практику роботи школи культури педагогічного спілкування та використанню її виховного потенціалу для формування почуття власної гідності школярів, рекомендацій для вчителів по удосконаленню їхньої куль-

тури спілкування з учнями, методичних рекомендацій для класних керівників по навчанню стершокласників аналізу їхнього спілкування з іншими на основі почуття власної гідності, розробці анкет для ранжування педагогів під час проведення атестації педагогічних кадрів. Зазначені методичні рекомендації можуть використовуватись у практичній роботі, на курсах підвищення кваліфікації педагогів, у педагогічних вузах при розробці та викладанні спецкурсів з проблем морального виховання учнів.

На захист виносяться такі положення:

1. Культура педагогічного спілкування зумовлює виховання у школярів складного комплексу моральних якостей і є важливим фактором виховання у них почуття власної гідності.

2. Шляхами підвищення культури педагогічного спілкування як фактора виховання почуття власної гідності є розширення психолого-педагогічної компетентності вчителів, їхньої загальної культури, спеціальна підготовка до використання виховних можливостей культури педагогічного спілкування, удосконалення відносин учителів та учнів на основі виховання у школярів культури спілкування.

3. Педагогічне спілкування ефективно впливає на виховання почуття власної гідності школярів за таких умов: достатня психолого-педагогічна культура і знання, високий рівень вихованості самого вчителя, суб'єктно-суб'єктний, особистісний характер спілкування, повага до почуття власної гідності вихованця у процесі спілкування, гуманістичний характер спілкування, педагогічний такт як основа техніки спілкування, творчий підхід до організації спілкування.

4. Виховання почуття власної гідності на основі культури педагогічного спілкування забезпечує система виховної роботи, яка ставить учнів у ситуацію, коли необхідний вияв почуття

власної гідності при максимальній свободі вибору дій (вчинків).

Вірогідність результатів дослідження забезпечена методологічною обґрунтованістю вихідних позицій, застосуванням методів дослідження, адекватних предмету та завданню вивчення проблеми, підтверджується кількісними даними та якісним аналізом значного обсягу теоретичного та емпіричного матеріалу, результатами досвідно-експериментальної роботи у школах.

Апробація та впровадження результатів дослідження здійснювалися шляхом використання розроблених методичних рекомендацій у практиці виховної роботи шкіл Луганської області.

Матеріали дослідження використовувались та апробувались на заняттях проблемного семінару-практикуму в експериментальній школі, в роботі лекторію-практикуму для старшокласників "Людині серед людей", при підготовці та проведенні батьківських зборів "Абетка культури спілкування батьків", в роботі творчих лабораторій заступників директорів з питань виховної роботи шкіл м.Свердловська.

Основні положення дисертації викладені у лекціях для слухачів курсів підвищення кваліфікації у Луганському ІУВ (1989-1991рр.), у виступах на семінарах з обміну досвідом методистів з питань виховної роботи (курси підвищення кваліфікації при ЦІУВ, м.Київ, 1991р.), на семінарі методистів з питань виховної роботи (м.Луганськ, ІУВ, 1991р.), зональному семінарі заступників директорів шкіл з питань виховної роботи (м.Свердловськ, 1992р.), у друкованих виданнях та лекціях, прочитаних для педагогів Свердловської школи-інтернету з естетичним ухилом (1991, 1992рр.).

Структура роботи визначена метом та завданнями дослідження і складається з вступу, двох розділів, висновків, списку основної використаної літератури та додатків.

СТРУКТУРА ТА ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання та методи дослідження, його гіпотезу, розкрито наукову новизну, сформульовано положення, які виносяться на захист, показано науково-теоретичне та практичне значення дисертації.

У першому розділі "Культура спілкування вчителів та учнів у школі як педагогічне проблема" розкрито стан проблеми дослідження у педагогічній теорії та практиці, проаналізовано наукові підходи до аспекту впливу культури спілкування вчителя та учня на виховання моральних якостей особистості школяра, в тому числі, почуття власної гідності.

Дослідження міжособистісних відносин психологами ґрунтуються на вченні про суспільну детермінованість процесу формування особистості, про провідну роль соціальних умов у її вихованні, про соціальну зумовленість свідомості (роботи О.О.Бодальова, Л.С.Виготського, О.О.Леонтьєва, В.М.М'ясищева, Г.С.Скавороди та інших).

У процесі підготовки вчителя до спілкування з учнями важливо враховувати складний діалектичний зв'язок між стосунками педагога та вихованця і формуванням моральних якостей особистості школяра. Важливо враховувати той момент, що саме культура педагогічного спілкування впливає на взаємовідносини, формує ставлення учня до вчителя, до предмету навчання, оточуючих людей, сприяє (чи гальмує) розвитку моральних якостей, зокрема почуття власної гідності.

Проблемі культури спілкування вчителя та учня велику увагу приділяє народна педагогіка, що є основою педагогіки наукової. Вона заперечує будь-які дії педагога, які принижують людську

гідність. Чітко визначився у народній педагогіці такий фактор формування особистості, як виховання прикладом.

Значним етапом у розвитку гуманістичних та демократичних традицій виховання є роботи Я.А.Коменського, Дж.Локка, Ж.-Ж.Руссо. У їхніх творах знаходимо вимоги до особистості педагога, без яких неможливе виконання функції вихователя. Ці педагоги-класики визначили деякі прояви культури педагогічного спілкування, хоча термін "культура спілкування" і не використовувався ними.

У працях О.В.Духновича, Є.П.Лозинського, М.І.Пирогова, С.В.Русової дано теоретичне осередження впливу взаємовідносин учителя та учня на моральне становлення особистості вихованця.

Проте багато педагогів розцінюють культуру педагогічного спілкування як складову частину в розв'язанні більш загальних питань і висвітлюють її окремі сторони: педагогічний текст, авторитет, особистий приклад учителя, здійснення індивідуального підходу, тощо.

Значний внесок у розробку теорії педагогічного спілкування зробив О.О.Леонт'єв, який виділив проблему спілкування вчителя та учня як самостійну. Самостійність спілкування відзначає і Б.Ф.Ломов, а також підкреслює, що спілкування має виховний характер.

У працях учених-психологів (Н.В.Дутикова, Я.Д.Коломінський, І.М.Юсупов) розроблені психологічні основи впливу культури педагогічного спілкування на формування особистості вихованця.

Зміст культури педагогічного спілкування знайшов відображення у роботах О.О.Бодальова, В.С.Грехнева, М.П.Красовицького, О.М.Мудрика і особливо у свідчанні В.О.Сухомлинського та А.С.Макаренка.

Проблемі використання виховного потенціалу культури педаго-

річного спілкування велику увагу приділяли Ш.О.Амонашвілі, Б.Г.Аненєв, В.О.Сухомилинський, І.О.Синиця, Г.І.Дукіна. Вони розробили теоретичні основи використання культури спілкування вчителя та учня для формування мотивації навчання та виховання таких моральних якостей особистості, як повага до старших, доброту, чесність, вміння розуміти чужий біль.

У дисертаційних дослідженнях, присвячених культурі спілкування вчителя та учня (Н.В.Амьєг, С.Б.Борисенко, П.В.Іельхова, І.С.Дмитрик, Г.Б.Скок, Є.І.Стржк), розглядаються деякі аспекти цієї проблеми: формування та діагностування емпатії у вчителів, навчання педагогів самовнедінню спілкування їх з учнями, розвиток рефлексії, формування позитивних міжособистісних відносин у дітей.

Проте аналіз наукових робіт показує, що проблема виховання почуття власної гідності засобами культури спілкування, наукове обґрунтування та виявлення шляхів і умов її реалізації ще не знаходять достатнього висвітлення у педагогічній науці.

На практиці проблема використання виховного потенціалу культури педагогічного спілкування стоїть досить гостро. Це, як показало наше дослідження, неспричинено, тому, що більшість учителів не мають наукових знань з цього питання і організують спілкування, спираючись на інтуїцію. З метою виявлення труднощів учителів у галузі спілкування з вихованцями ми проанкетували 461 вчителя шкіл м.Свердловська. Аналіз одержаної інформації свідчить, що 99,5% вчителів не мають необхідних знань та вмінь, аби вести у школі курс за вибором "Людина серед людей", 99,0% - не можуть проаналізувати своє спілкування з учнями, 85,7% - не вміють прогнозувати розвиток відносин з учнями, що породжує часті конфлікти, 75,0% - не володіють вміннями викорис-

товувати покарення, 66,7% - не знають і не вміють використовувати різні форми вимог, тому застосовують, як правило, пряму форму вираження вимоги, 63,0% респондентів не вміють уникнути конфлікту з учнем. З педагогічною спадщиною В.О.Сухомлинського знайомі всі педагоги (100% опитаних вчителів дали позитивну відповідь на запитання: "Чи знайомі Ви з педагогічними працями В.О.Сухомлинського?"), але ніхто з учителів обстежених шкіл культуру спілкування вчителя та учня не розглядав і не використовував як засіб виховання моральних якостей особистості школяря, в тому числі, почуття власної гідності.

Таким чином, результати вивчення компетентності учителів - практиків щодо культури педагогічного спілкування виявили не-підготовленість їх до реалізації виховного потенціалу культури спілкування вчителя та учня як фактора формування моральних якостей вихованця. Не дивлячись на зростаючий інтерес учителів до психолого-педагогічних знань, мало хто з них може чітко назвати основні прояви культури педагогічного спілкування і почуття власної гідності, людини.

У другому розділі "Науково-методичне забезпечення виховання почуття власної гідності школярів на основі культури спілкування вчителів та учнів" сформульовано основні поняття дослідження, визначено критерії сформованості та вияву почуття власної гідності школярів та культури педагогічного спілкування; подано анкети для вивчення рівня сформованості почуття власної гідності школярів і рівня розвитку культури спілкування вчителя та учня; виділено педагогічні умови культури спілкування вчителя та учня як фактора виховання почуття власної гідності школярів; описано форми та методи підвищення компетентності вчителів щодо використання виховних можливостей культури педагогічного спілкування для формування почуття власної гідності вихованця,

Тек, культуру спілкування вчителів та учнів ми визначили як зовнішній прояв взаємовідносин між ними, що виявляється у взаємному визнанні цінностей та достоїнства всіх партнерів спілкування.

На основі вивчення наукової педагогічної літератури та анкетування нами виділено такі критерії культури педагогічного спілкування та рівні їх сформованості: емпатія (вміння вчителя адекватно зрозуміти та оцінити емоційний стан вихованця, його поведінку, вміння слухати, викликати бажання до відвертої бесіди, виявляти інтерес до переживень та захоплень вихованця); педагогічний текст (вдумливе ставлення до кожного учня, вміння визнати свою помилку та знайти компромісне рішення у будь-якій суперечливій ситуації, а також уникнути конфлікту з учнем); педагогічний оптимізм (опора на позитивне в учня, моральна підтримка дитини, вираження упевненості в її силах та знаннях, схвалення позитивних результатів праці, навіть найменших, індивідуалізація та диференціація навчання та виховання); мовний етикет (мова правильна, думки та вимоги висловлюються чітко, відсутність жаргону та лайливих слів, слів іноземного походження та термінів, незрозумілих учням, тон та темп мови відповідають темі та обставинам); спрятливий тон спілкування (привеблююча усмішка, висловлення вимог у непрямій формі, добрий гумор, доброзичливість, щирість).

Кожний з критеріїв має чотири рівні прояву ознаки: високий, достатньо високий, середній, низький. Високий рівень характеризується максимальною вираженістю ознаки. Достатньо високому рівню розвитку ознаки відповідають сталі позитивні прояви при незначних відхиленнях від максимального. Середній рівень визначається позитивним проявом ознаки, але реалізується він під впливом свідомості і не завжди. Низький рівень характеризується проявом

ознаки у протилежній якості. Для кожного рівня розроблено детальні характеристики.

Почуття власної гідності ми визначаємо як моральне особистісне утворення, яке формується під впливом на індивіда сукупності конкретних соціальних відносин та виявляється у постійному критичному осмислюванні ним своїх дій (вчинків) стосовно до себе та оточуючих людей на основі відчуття своєї знечуженості.

Критеріями сформованості почуття власної гідності учня ми пропонуємо вважати такі прояви: прагнення до досконалості за рахунок власної праці, співвіднесення особою своїх дій з вимогами моралі, нетерпимість до будь-якої форми приниження своєї гідності та гідності інших, здатність ставити проти зневаги, вміння передбачати ситуацію зневаження іншого та уникати її.

Кожний з критеріїв має чотири рівні прояву: високий, достатньо високий, середній, низький. Високий рівень сформованості визначається максимальним проявом критерію. Достатньо високий рівень характеризується незначними відхиленнями, які пов'язані з соромливістю учня. Середньому рівню властиві позитивні прояви ознаки, хоча й виявляються вони значною мірою під впливом зовнішніх факторів (учителів, батьків, друзів). Низькому рівню ознаки властиві негативні прояви. Для кожного рівня розроблені докладні характеристики та задачі-ситуації, за допомогою яких вивчається кожний рівень сформованості почуття власної гідності та визначається в цілому сформованість почуття власної гідності школярів.

Довести вірність висунутої гіпотези про те, що виховання почуття власної гідності у школярів у процесі спілкування з педагогами найібільш успішне за умови, коли основою спілкування є висoka культура міжособистісної взаємодії, дав змогу проведенню

ними експеримент. За розробленими нами методиками було вивчено рівні сформованості культури спілкування вчителів і учнів та рівні розвитку почуття власної гідності школярів. Дані на початок експерименту (травень 1980р.) наведені у таблиці 1.

В результаті аналізу інформації ми визначили середню школу №14 м.Червонопартизанське Луганської області експериментальною, а середню школу №13 цього ж міста - контрольною. У Ш №14 проведено формуючий експеримент, у ході якого на підставі гіпотези дослідження упорядкування життя шкільного колективу експериментальної школи здійснювалось шляхом втягнення і педагогів і учнів у певну систему взаємодії.

Успішне реалізація системи виховання за допомогою культури спілкування вчителів та учнів була забезпечена відповідною теоретичною та методичною підготовкою педагогічного колективу. Мова йде про спеціально спрямовану професійну діяльність педагогічного колективу по засвоєнню психолого-педагогічних та методичних знань, практичних умінь, про шляхи виховання почуття власної гідності школярів, про реалізацію цих знань у практиці навчально-виховного процесу, негромадянські та осмислені позитивного досвіду роботи у цьому напрямі. На підставі діагностування вчителів кожен рік розроблялися конкретні форми роботи з учителями: рекомендації по самоосвіті, тематика методичних об'єднань і творчих груп класних керівників та вчителів-предметників, методичні рекомендації, консультації, науково-практичні конференції, педагогічні читання, "круглі" та дискусійні столи, педагогічні консилиуми, проблемні семінари-практикуми.

На заключному етапі формуючого експерименту, узагальнивши та систематизувавши кількісні та якісні показники рівня сформованості культури педагогічного спілкування в експериментальній та контроль-

Таблиця 1

Розвиток культури спілкування вчителів та учнів та рівня сформованості почуття власної гідності школярів (травень 1989р.)
(Дані у %)

Рівень розвитку культури педагогічного спілкування	% співвідношення		Рівень сформованості почуття власної гідності	% співвідношення	
	СШ	СШ		СШ	СШ
1989р.	13	14	13	14	
1. Високий	-	-	1. Високий	-	-
2. Д/високий	16,4	19,0	2. Д/високий	22,5	22,0
3. Середній	42,6	31,0	3. Середній	31,5	30,0
4. Низький	38,0	41,0	4. Низький	46,0	48,0

Таблиця 2

Розвиток культури спілкування вчителя та учнів та рівня сформованості почуття власної гідності школярів (травень 1989р.)
(Дані у %)

Рівень розвитку культури педагогічного спілкування	% співвідношення		Рівень сформованості почуття власної гідності	% співвідношення	
	СШ	СШ		СШ	СШ
1989р.	13	14	13	14	
1. Високий	-	3,5	1. Високий	-	6,0
2. Д/високий	19,5	39,0	2. Д/високий	21,0	34,0
3. Середній	42,3	57,5	3. Середній	32,2	40,0
4. Низький	38,2	-	4. Низький	46,8	16,0

ній школах, ми одержали дані, які наведені у таблиці 2.

Порівняння даних таблиці 1 і 2 свідчить про те, що відбулися суттєві зміни в культурі спілкування вчителів та учнів у експериментальній школі, тоді як у контрольній вони виявились несуттєвими. Це дозволило зробити висновок про ефективність підвищення психолого-педагогічної компетентності вчителів у питаннях культури педагогічного спілкування.

Порівняння результатів виховання почуття власної гідності за допомогою культури педагогічного спілкування в експериментальній та контрольній школах свідчать про досягнення та позитивні результати в експериментальній школі.

У систему використання виховних можливостей культури педагогічного спілкування ввійшли і робота з учнями, яка сприяла ефективності впливу міжособистісних відносин на виховання почуття власної гідності школярів. До цієї системи ми включаємо психологічний лекторій для старшокласників "Людина серед людей", години спілкування "Про повагу до себе", "Я і ми", сократівські сесії, публічні лекції "Авторитет", "Чому ми більш не товаришуємо?", радіопередачі "Людині про людину", щотижневі "хвилинки з самим собою", "розмови із совістю", робота над собою у вигляді "листа до себе" з аналізом вчинків, якими причинив біль іншій людині, чи "листа до вчителя" з проханням допомогти розв'язати проблему спілкування, тощо.

На підставі результатів дослідно-експериментальної роботи можна виділити шляхи підвищення культури педагогічного спілкування:

1. Підвищення загальної культури вчителів на основі розширення знань педагогів у галузі філософії особистості та міжособистісних відносин, оволодіння навичками культури поведінки, ознайомлення

з пам'ятками літератури, освітотворчого мистецтва, духовної культури, сучасними творами кресного письменства, а також і історією нашої держави.

2. Підвищення психолого-педагогічної компетентності вчителів за допомогою збагачення їх теоретичними знаннями, які належать до різних галузей лєдинознавства, осягнення законів, що керують поведінкою лєдини, за допомогою читання психолого-педагогічної літератури, перегляду кінофільмів та театральних вистав, проникнення у внутрішній світ лєдини за допомогою наукової літератури про лєдину та людське суспільство, методичні рекомендації з проблеми індивідуалізації навчєння та виховання.

3. Спеціальна підготовка вчителів у проблемному семінарі "Культура спілкування", самоосвіта з питань впливу спілкування на виховання спрямованості особистості, вміння створювати сприятливий тон спілкування, розвиток емпатії та рефлексії, методичні рекомендації та консультації з освоення методик розширення знань учнів, навчєння вчителів аналізу свого спілкування з учнями.

4. Удосконалення відносин учнів та вчителів на основі виховання в учнів культури спілкування упорядчення їхнього життя на принципах гуманізму та демократії, поваги почуття власної гідності дітей, розширення знань учнів про почуття власної гідності, залучєння їх до роботи психологічного факторів, навчєння їх навичкам аналізу спілкування з іншими з точки зору культури спілкування та поваги до почуття власної гідності лєдини, зєохочєння школярів до неформального спілкування з учителями, виховання шанобливого ставлення до педагогів на основі поведання школярів семими вчителями.

У ході дослідження нами визначено та апробовано в експериментальній школі педагогічні умови ефективності педагогічного

спілкування як фактора виховання у школярів почуття власної гідності. Виконання цих умов дозволяє повністю використовувати виховні можливості педагогічного спілкування. Невиконання однієї з умов призводить до руйнування системи культури педагогічного спілкування та робить неможливим використання її з виховною метою.

Орієнтовні педагогічні умови ефективності культури педагогічного спілкування як фактора виховання почуття власної гідності школярів:

1. Наявність у педагога достатньої психолого-педагогічної культури та знань, високий рівень вихованості самого педагога (педагог знає вікові особливості учнів, обирає зусіб спілкування, який найбільше відповідає індивідуальним особливостям того, з ким спілкується вчитель зін володіє основами культури поведінки, спілкування розцінює як психологічний феномен, володіє різними стилями спілкування з учнями. Виконання цієї умови дозволяє учневі відчувати свою значущість, прыгнути до вдосконалення на основі власної преці, робить необхідним співвіднесення ним своїх дій з вимогами моралі, тобто зміцнюється фундамент розвитку почуття власної гідності).

2. Суб'єктно-суб'єктний, особистісний характер спілкування (це встановлення особистого контакту, людина бачить людину; спілкуються зацікавлені одна в одній особі, тому спілкування духовно збагачує, бо йде обмін духовними цінностями; вчитель розуміє та приймає учня як особистість, яка вільно обирає ліній своєї поведінки. Виконання цієї умови веде до того, що учень прагне бути кращим, іостійно запитує себе: "Чи так я дію?", що сприяє формуванню поваги до себе та до людей).

3. Іовіщення почуття власної гідності у процесі спілкування (вчиталь повежає особистість кожного учня, семестійність його поглядів, уміє непомітно допомогти, притримується принципу рівності у спілкуванні, ніколи не показує "слабкі" сторони учня. Виконання цієї умови допомагає учневі відчути свою необхідність та цінність як особистості, як людини; утвердитися у "власних очах та очах товаришів, що сприяє розвитку в нього почуття власної гідності).

4. Педагогічний текст як основу техніки спілкування (вчитель уміє уникнути конфлікту, бути розумно суворим, але ввічливим, уважним. Виконання цієї умови сприяє формуванню у вихованців прегнення до самовдосконалення, усвідомлення своїх дій з позиції моралі, що є складовою частиною почуття власної гідності).

5. Гуманістичний характер спілкування (доброта, ширість, любов до людей - якості особистості вчителя, які сприяють формуванню у учнів позитивного ставлення до педагогів, довіри до їхніх слів та дій. Таке спілкування формує в дитини віру в людей, повежливе ставлення до них-якості, що розвивають почуття власної гідності).

6. Творчий підхід до організації спілкування (творчість у спілкуванні - це вміння знаходити оригінальні рішення у нестандартних ситуаціях, такі рішення, коли у моральному вииграї і педагог і вихованець - обидві сторони, які спілкуються. Творчість у спілкуванні допомагає уникати прямого впливу на вихованця, що оберігає його почуття власної гідності, стимулює роботу над собою).

Дані експериментального дослідження, аналіз та узагальнення досвіду роботи шкільних колективів по використанню культури педагогічного спілкування як фактора виховання почуття власної гідності

дав можливість зробити такі висновки:

1. Новий етап історичного розвитку України характеризується крутим переделом у житті суспільства. Подолання наслідків тоталітарної системи, здійснення реальних прав та свободи особистості ставлять не весь зріст проблему поваги особистості людини, її почуття власної гідності як перед усім суспільством, так і перед кожною людиною у процесі спілкування. В умовах демократизації та гуманізації суспільних відносин людина потрапляє в ситуації вибору, та саме ця обставина по-новому висвітлює проблему виховання почуття власної гідності, бо на основі цього почуття дитина, підліток, доросла людина обирає свої дії відносно іншої людини. Сучасна школа має допомогти суспільству виховати таку людину, яка зможе жити в умовах зростання свободи особистості та своїм гуманним ставленням до інших сприяти поверненню нашому суспільству постійного вираження доорозичливості, чулності, уваги до кожної людини.

2. Проведене нами дослідження підтверджує положення про важливість рівня культури педагогічного спілкування як фактора виховання почуття власної гідності школяра. (Див. таблицю 1 і 2).

3. Виховання почуття власної гідності особистості школяра за допомогою культури педагогічного спілкування зумовлюється системою виховної роботи, яка ставить учнів у ситуацію, коли необхідний прояв почуття власної гідності при максимальній свободі вибору дії (вчинків).

4. Формування почуття власної гідності учня - це складна система всього життя і діяльності дитини у школі та позе школою, не це впливає і виконання різних соціальних ролей, і відносини залежності, і традиції, але, як свідчить наше дослідження, провідним фактором виховання почуття власної гідності у школярів є

ствалення до них старших і вчителя та учня.

5. Виділені та сформульовані в процесі експериментального дослідження педагогічні умови ефективності культури спілкування як факторів виховання почуття власної гідності школярів відображають новий погляд на навчально-виховний процес, у якому поважання школяра, його особистості, особистісний, творчий характер спілкування учнів з педагогами, гуманізація їх відносин набувають пріоритетного значення.

6. Проведене нами дослідження не претендує на повний та всебічний розгляд проблеми. Залишається ряд нерозв'язаних питань, як то: проблема визначення і психолого-педагогічного обґрунтування меж довірчого спілкування, формування почуття власної гідності у педагогічно занушених дітей різного віку, розробки та психолого-педагогічне обґрунтування наступності в роботі по використанню виховних можливостей культури педагогічного спілкування для формування почуття власної гідності у дітей дошкільного, молодшого, середнього та старшого шкільного віку.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ З ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Культура спілкування - категорія виховувча /Методичні рекомендації для керівників проблемного семінару/. - Луганськ, ІУВ, 1992.-41 с.-Рос.мовою.

2. Дячина серед людей /Програма і методичні рекомендації для класних керівників/. -Луганськ, ІУВ, 19 с.-Рос.мовою.

3. Підготовка педагогічних кадрів до використання виховних можливостей культури педагогічного спілкування.-Методичні рекомендації директорам і заступникам директорів шкіл.-Луганськ, ІУВ, 1992.-14с.